

методики дошкільної, початкової освіти та мовних комунікацій КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Наукові інтереси: підготовка педагогічних працівників закладів дошкільної освіти до патріотичного виховання дітей.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KUZMENKO Vasyl Vasyliovych – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Manager of Department of Pedagogics and Management of Formation of Pre-service Academy of Postgraduate Educational Establishment the «Kherson academy of postgraduate education» of the Kherson region.

Circle of scientific interests: is methodology of teaching of educational objects at higher school,

preparation of teachers to forming for the students of scientific picture of the world.

MUSIYENKO Viktoriya Serhijivna – Candidate of Pedagogical Sciences, a Teacher of Department of Theory and Methodology of Preschool, Primary Education and Language Communications of Pre-service Academy of Postgraduate Educational Establishment the «Kherson academy of postgraduate education» of the Kherson region.

Circle of scientific interests: is a preparation of pedagogical workers of establishments of preschool education to patriotic education of children.

Дата надходження рукопису 09. 06. 2018 р.

Рецензент – д.п.н. професор М. І. Садовий

УДК 37.091.4 Сухомлинський:[37.091.33-028.16:808.543]

КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративної відповідальності Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ e-mail: 1geoeconomika@gmail.com

РІДКОУС Леся Володимирівна – старший викладач кафедри педагогіки й освітнього менеджменту КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради e-mail: 1geoeconomika@gmail, lesikom@ukr.net

СТОРИТЕЛЛІНГ: ДОСВІД В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Інтелектуалізація економіки призвела до ситуації коли значний відсоток прибутків залежить не від якості виготовленої продукції чи послуги, а від її презентації на ринку збуту. Сьогодні в різних галузях економіки активно використовують технологію сторітеллінгу, наприклад, в маркетингу, туризмі, рекламі, менеджменті. Разом з тим простір її застосування значно ширший ніж економічна сфера, це і різновид соціальної інформації (наприклад, інстаграм), і педагогічна технологія, і метод впливу на особистість в психотерапії, коучинзі та ін. В епоху розвитку всесвітньої павутини Інтернет даний підхід також набуває свого розвитку і утворюється нова гілка його напряму – цифровий сторітеллінг (Digital storytelling). Науково-технічний прогрес призводить до зникнення старих та виникнення нових професій. Це в свою чергу вимагає нового мислення і освіти, а тому без зміни у підходах до навчання покоління «Z» наша країна не може претендувати на нарощення людського капіталу.

Сучасний освітній простір вимагає впровадження в освітню практику інноваційних методів навчання, серед них і такий метод навчання як сторітеллінг. Проте, як показують наукові розвідки в контексті

нашого дослідження, педагог-новатор В. О. Сухомлинський активно використовував цю методику у своїй практичній діяльності ще в другій половині ХХ століття. Дана методика цікава, продуктивна та затребувана часом, а отже є актуальною в колі проблем сучасної педагогічної теорії і практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науково-педагогічних розвідках В. Волканової, Н. Воротньої, О. Казачінер, В. Кодчик, І. Романюк, В. Стасенко, О. Фоменко розкрито підходи до висвітлення сутності інноваційних освітніх технологій, де дотично описується і сторітеллінг. О. Буковська, О. Казачінер, Г. Ключек, К. Крутій, Ю. Кулінка, О. Ніколаенко розкривають механізми впровадження сторітеллінгу в шкільний навчальний процес.

Мета статті розкрити досвід впровадження методики сторітеллінгу в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського та показати шляхи впровадження його ідей в сучасній шкільній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Storytelling» у перекладі з англійської – розповідь історій. Як показав аналіз науково-педагогічних джерел, що під терміном «сторітеллінг» наявна досить значна кількість визначень, нами проаналізовано також інтернет-джерела де знайдено різні

дефініції.

Технологія сторітеллінгу допомагає пробудити у дітей цікавість та інтерес до навчального матеріалу, доступна як в навчальній аудиторії, так і на вулиці, в транспорті, не вимагає значних матеріальних витрат тощо. Її активно застосовували в своїй практичній діяльності відомі педагоги, зокрема В. О. Сухомлинський.

В. О. Сухомлинський завжди акцентував увагу педагогічних працівників на силі слова: «Мистецтво впливу особи вихователя на колектив вихованців полягає в тому, щоб, говорячи про будь-який предмет, він доторкався до сердець конкретних вихованців, пробуджував у них думки й тривоги про самих себе і, зрештою, приводив до найживотворнішого джерела виховання – прагнення» [11, с. 595]. Він був переконаний, що «Дитина має справжню насолоду, повторюючи слова, що запали в її душу» [12, с. 354]. У його дитячих творах широка палітра тематичних напрямлень, але усі вони спрямовані на одне виховати людину Людиною! Це цілісна та «ціннісна константа виховної системи видатного педагога» [7, с. 126]. Як відмічає Н. Калініченко: «Про обгороджуючу красу соціально-педагогічного процесу, яка приносить дітям радість, наш земляк дбав постійно. Це було органічною потребою його особистої життєтворчості як джерела обгородження сили праці» [4, с. 111].

Аналізуючи його твори варто відмітити, що у творчому доробку В. О. Сухомлинського представлено такі види сторітеллінгу як культурний, соціальний, дружній та особистий. «Культурний – розповідає про цінності, моральність та вірування. Соціальний – розповідь людей один про одного... Дружній – ці історії об'єднують друзів, оскільки вони згадують про певний досвід, який вони пережили разом. Особистий – особисті історії розповідають про власний досвід та переживання. Це важливий вид сторітеллінга, оскільки подібні історії допомагають зрозуміти себе, і почати розвиватися» [1, с. 45]. Наведемо декілька прикладів.

Такий вид сторітеллінгу як культурний В. О. Сухомлинський широко використовував у своїх казках, оповіданнях, притчах, картинах. Через алегорії, образи казкових героїв чи персонажів оповідань він розкривав дітям такі істини життя як норми моралі, правила поведінки, традиції, людські цінності тощо. На сторінках дійовими особами виступають люди («Дідова колиска», «Найдорожче», «Внучка старої вишні», «Ввечері бабуся прийде», «Яке щастя?», «Мед із кишени», «Ліхтарник», «Хто ж муруватиме печі?», «Чому?», «Шматочок літа», «Людина принесла життя», «Лист до

батька», «Квітка і сніг», «Доброго вам здоров'я, дідуся!», «Дідусь і Смерть», «Горіхи для білочки», «Материне поле», «Останнє бажання», «Перед Справедливим Суддею» та ін.), олюднені тварини і птахи («Найгарніша мама», «Лисиця й миша», «Ластівка й горобець», «Курчата», «Жук-вусач», «Вранці на пасіці», «Шпак прилетів», «Білка і сойка» та ін.), рослини («У гості до конвалії», «Хризантема й цибулина», «Конвалія в саду», «Кущ вовчих ягід», «Дуб і верба», «Квітуха вишня», «Акація підказала» та ін.), природні явища («Весняний дощ», «Ранкова зоря», «І чого не йде сніг?», «Весняний дощ», «Перша крига на ставку» та ін.). Цю технологію допомагає дорослому швидше увійти до дитячого світу і направити їхні думки на формування вічних цінностей.

Активним прийомом у педагогічній діяльності педагога-новатора були соціальні розповіді про людей. Дуже часто педагоги розповідають дітям історії про життя відомих людей, з метою прикладу для наслідування. Проте В. О. Сухомлинський розширив цей підхід. Він розповідав й про людей які живуть поруч, яких вони знають, що давало можливість учителю не лише до прикладу чи співчуття, а й для більш важливих речей – поштовху і практичного спрямування подальших дій дітей. Уривок з «Серце віддаю дітям»: «Ольга Федорівна зазнала в роки війни великого горя: два її сини, чоловік і брат загинули на фронті, а дочка померла внаслідок невіддільної праці на кам'яновугільній шахті у фашистській Німеччині. Я розповів малечі про тяжку долю цієї жінки, і в дитячих серцях прокинулося бажання подружитися з бабцею Ольгою. Малюки часто навідувалися до бабусі. Ольга Федорівна показала нам орден і медалі синів і чоловіка. У дитячих серцях народилося прагнення порадувати бабцю Ольгу. Щойно настав час саджати плодові дерева, ми посадили на її подвір'ї 5 яблунь, стільки саме груш, вишень і кущів винограду – на спомин про синів, дочку, чоловіка та брата. Посадили дерева і для самої бабусі... Бабуся Ольга стала другом дітей. Без неї малюки не відзначали жодного свята... Приходили в садок до бабусі, зривали перші стиглі плоди і несли їй...» [12, с. 393–394].

У його зверненні до усіх педагогів «Сто порад учителю» у главі 84 «Як спонукати до самовиховання в моральній сфері» В. О. Сухомлинський окреслює «ряд вимог, які ставити перед собою вихованець у моральних відносинах з іншими людьми» [13, с. 244]. У десяти порадах вчитель знайде основні орієнтири своєї діяльності, у тому числі й щодо створення дружніх розповідей, спрямовуючи їх у русло морально-духовного розвитку своїх учнів.

Ефективним є й використання особистісних розповідей. У Павлівській школі досить часто дітям вчитель Василь Олександрович розповідав чи показував на власних вчинках дітей якими повинні вони бути через переживання і урозуміння істини. Ще один його ефективний прийом – це під час розповідей враховувати питання учнів, що виникають у них в процесі та для продовження розповіді ставити відкриті питання. Тоді діти як би стають співавтором з вами і на власному досвіді роблять висновки чи відкриття. Ось наприклад, описуючи уроки «Школи радості» В. О. Сухомлинський наводить такий приклад. Першачки з учителем прийшли помилуватися хризантемами, що посадили учні старших класів. Проте, діти почали рвати їх. «Коли залишилося не більше як половина квітів, Катя зойкнула: – А хіба можна рвати хризантеми?

У її словах не було ні подиву, ні обурення. Дівчинка просто спитала.

Я нічого не відповів. Нехай цей день стане уроком для дітей. Малята зірвали ще кілька квіток, краса куточка зникла, галявина вигляділа осиротілою. Захоплення красою, що спалахнуло в дитячих серцях, згасло. Малюки не знали, що робити з квітами.

– Ну, як, діти, гарний цей куточок? – запитав я. – Гарні ці стеблинки, з яких ви зірвали квіти?

Діти мовчали. Потім відразу заговорило кілька душ: «У нас у школі багато є квітів. Але що вийде, якщо кожен учень зірве по одній квітці? Нічого не залишиться. Людям нічим буде милуватися. Треба створювати красу, а не ламати, не руйнувати її» [12, с. 161].

Тому не випадково він не лише писав для дітей казки, оповідання, твори, а й привчав до цієї складної, проте творчої діяльності своїх вихованців. А школярі, немов дають відповідь педагогу минулого у своїх власних творах». Усвідомити свої помилки, зрозуміти і навчитись не повторювати їх – ось головне правило життя. Тому не дивно, що особистісний вид сторітелінгу є таким проникливим у душу й продуктивним.

В. О. Сухомлинський не лише сам був письменником, він активно залучав до цього виду творчості своїх учнів. Саме у школі під голубим небом у дітей народжувалась потреба виразити свої почуття і емоції в творах-мініатюрах. Спочатку «усно складених дітьми в першій рік навчання, а потім записаних до альбому», «Ці твори – найважливіша форма роботи з розвитку мовлення і думки» [12, с. 340]. На сторінках книги «Серце віддаю дітям» В. О. Сухомлинський наводить приклади творів своїх вихованців: «Пісня жайворонка», «Зайшло сонечко», «Бджоли п'ють воду», «Гречка цвіте», «Комбайнер», «Наша молотарка», «Цвітуть яблуні», «На

фермі у тітки Даші», «Увечері курликають журавлі», «Ласкавий Дідусь-Присмерк», «Дядько Кузьма», «Пролісок», «Сонечко і хмара», «Падають зірочки з неба», «В нашому класі тепло», «Шпаки взимку», «Ялинка», «Дід Юхим», «Злий павук», «Помідори» [12, с. 340–345]. Варто зауважити, що й сьогодні вчителі активно продовжують використовувати цей досвід відомого вітчизняного педагога в своїй практиці. Не виключенням є й Херсонщина. Так, наприклад натхненна вчителем української мови та літератури Т. Руденко учениця Чулаківського закладу повної загальної середньої освіти Чулаківської сільської ради Поліщук Мар'яна за мотивами оповідання «Яблуко в осінньому саду» склала свій твір «Разом»:

Одного разу маленький горобчик знайшов насінину. Вже хотів її з'їсти та прилетів інший горобець і гордо сказав:

– Ця насінина буде моєю!

– Це ще чому?

– Тому що, ти маленький, навіщо вона тобі!

– Я вже давно не їв, і дуже голодний! – відповів горобчик.

І почали вони битися за насінину так, що аж пір'я летіло. А насінина впала в невеличку щілину в землі. Довго шукали горобчики зернину. Не знайшовши, полетіли собі геть.

Через декілька днів на місці, де впала насінина, виросла маленька, тоненька рослина. Птахи побачили її і почали доглядати: разом приносили воду у дзьобиках, підпушували землю. Після важкої спільної праці виріс великий і зелений сонях. Згодом горобчики ласували смачним соняшниковим насінням і пригощали своїх друзів.

Незабуті настанови В. О. Сухомлинського й щодо поетичного слова. «Краса слова яскравіше за все втілена в поезії» [12, с. 354]. Наприклад, в Херсонській загальноосвітній школі № 32 директор В. Педченко пише вірші сам і як істинний сухомлиніст долучає до цієї справи своїх учнів. До сторіччя В. О. Сухомлинського його учениця Беляєва Анна склала вірш «Школа радості»:

Павлиш учнів сонцем гріє	Всі – додому. Час не ранній,
Серед яблунь цвіту,	Відпочити трохи,
«Школа радості» яснє	Потім в сад попрацювати,
Білим теплим літом.	В пасіці побути,
Там ланами ходить воля,	Книгу мудру почитати
У річки глибокі,	На гурток майнути.
Там блакитні видно кола	Декілька простеньких істин,
Там думки високі.	В школі тій велоси,
Там директор, він же вчитель	Поважати матір, батька...
Батько учням школи,	Щастя, щоб збулося –
Український Просвітитель,	Ще й любити край свій милий,
На освітнім полі	Вчинком дорожити,
В школі тій оранжереї,	Працювати, що є сили,
Голуб'ятня з садом,	І по правді жити
А навчання не в музеї –	Бережем ми цю науку,
Серед винограду	Від доньки й до сина
Тільки пролунав останній	Ми, Василю, Ваші внуки
Дзвоник із уроку,	Й частка України

В КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти» вже не один рік випускає збірки дитячих творів та малюнків за технологією розробленою В. О. Сухомлинським: «Веселкова країна дитинства», «Діти Херсонщини стежками Сухомлинського», «Василеві передзвони» та ін. Прикладів щодо використання ідей сторітеллінгу В. О. Сухомлинського можна називати безліч, як на Херсонській землі, так і на Україні та далеко за її межами.

Висновки і перспективи подальших розвідок напрямку. Підводячи підсумки слід зауважити, що одним із завдань яке педагог повинен ставити перед собою – це навчити дитину мислити і творити. Одним із ефективних у цьому напрямі як доводить досвід В. О. Сухомлинського є такий метод як сторітеллінг. Не можна забувати, що найголовніше коли діти, використовують науку педагога в своєму житті для правильних вчинків. А тому головне, щоб розповіді вчителя не лише спонукали їх замислитися, а й приводили до дії, до людяності, до добра, до честі, до совісті, до любові, до істини... Саме ці настанови залишив нам земляк, філософ, письменник, казкар, педагог В. О. Сухомлинський.

Перспективами подальших досліджень вважаємо аналіз й обґрунтування константи естетичного виховання молоді в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, що й буде заплановано в наших подальших наукових розвідках.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Буковська О. Сучасні методи викладання: сторітеллінг як неформальний метод навчання / Оксана Буковська // Математика в рідній школі, 2018. – № 3. – С. 43–48.
2. Воротня Н. Методичний кабінет як сервісний центр. Формування медіаінформаційної компетентності педагогів засобами інноваційних технологій / Надія Воротня // Методист, 2017. – № 3. – С. 11–26.
3. Казачінер О. С. Інноваційні педагогічні технології в сучасному навчанні іноземної мови / Олена Семенівна Казачінер // Б-ка журн. «Англійська мова та література» (Осн.). – 2016. – № 3. – 77 с.
4. Калініченко Н. А. Світлий геній Павлиша / Н. А. Калініченко. Видання третє, доповнене. – Кропивницький: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2018. – 268 с.
5. Крутій К. Сторітеллінг: мистецтво розповідати, або Як зацікавити й мотивувати дітей / К. Крутій, Л. Зданевич // Дошкільне виховання, 2017. – № 7. – С. 2–6.
6. Кузьменко Ю. В., Кохановська О. В. Василь Сухомлинський крізь тисячоліття про те як виховати Людину. Нова українська школа – діалог з

В. О. Сухомлинським: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Херсон, 25 квіт. 2018 р.). – Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2018. – С. 124–128.

7. Меркулова Ю. Сторітеллінг – ефективний метод навчання на виховання / Юлія Меркулова // Соціальний педагог (Шк. світ), 2016. – № 12. – С. 4–6.

8. Ніколенко О. Storytelling як освітня технологія вивчення зарубіжної літератури / Ольга Ніколенко // Всесвітня література в школах України, 2018. – № 3. – С. 2–5.

9. Романюк І. Педагогічними стежками до шляху професійного успіху / Ірина Романюк, Вікторія Колчик // Вихователь-методист дошкільного закладу, 2015. – № 10. – С. 17–23.

10. Стасенко В. Г. Обговорюємо... Рекомендуємо... Тлумачимо... Нововведені терміни та поняття в оновленій програмі для початкових класів / В. Г. Стасенко, О. А. Фоменко, В. В. Волканова // Початкове навчання та виховання (Осн.), 2017. – № 22/24. – С. 9–26.

11. Сухомлинський В. О. Особа вчителя, педагогічний колектив і колектив вихованців / В. О. Сухомлинський. Вибр. твори в 5 т. – Т. 1. – Київ: Радянська школа, 1977. – с. 597.

12. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К.: «Акта», 2012. – 537 с.

13. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк., 1988. – 310 с.

REFERENCES

1. Bukovska, O. (2018). *Suchasni metody vykladannya: storitellinh yak neformalnuu metod navchannya*. [Modern teaching methods: STEETHLINGING as an informal method of teaching]. Kyiv.
2. Vorotnya, N. (2017). *Metodychnyy kabinet yak servisnyy tsentr. Formuvannya mediainformatsynoyi kompetentnosti pedahohiv zasobamy innovatsiynyykh tekhnolohi*. [Methodical office as a service center. Formation of media informative competence of teachers by means of innovative technologies]. Kyiv.
3. Kazachiner, O. S. (2016). *Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi v suchasnomu navchanni inozemnoyi movy*. [Innovative pedagogical technologies in modern foreign language teaching]. Kyiv.
4. Kalinichenko, N. A. (2018). *Svitlyy heniy Pavlysha*. [Bright genius of Pavlysh]. Kropivnizhkyi.
5. Krutiy, K. (2017). *Storitellinh: mystetstvo rozpovidaty, abo Yak zatsikavyty y motyvuvaty ditey*. [Pusotelling: to tell art, or How to interest and motivate children]. Kyiv.
6. Kuzmenko, YU. V., Kokhanovska, O. V. (2018). *Vasyl Sukhomlynskyi kriz tysyacholittya pro te yak vykhovaty Lyudynu*. [Vasyl Sukhomlynsky through the Millennium about how to raise a person]. Kherson.

7. Merkulova, YU. (2017). *Storitelinh – efektyvnyy metod navchannya na vykhovannya*. [Pageing is an effective method of education in education]. Kyiv.

8. Nikolenko, O. (2018). *Storytelling yak osvitnya tekhnolohiya vyvchennya zarubizhnoyi literatury*. [Storytelling as an educational technology for the study of foreign literature]. Kyiv.

9. Romanyuk, I. (2015). *Pedahohichnymy stezhkamy do shlyakhu profesynoho uspikhu*. [Pedagogical paths to the path of professional success]. Kyiv.

10. Stasenko, V. H. (2017). *Obhovoryuyemo... Rekomenduyemo... Tlumachymo... Novovvedeni terminy ta ponyattya v onovleniy prohrami dlya pochatkovykh klasiv*. [Discuss ... We recommend ... We interpret ... Newly introduced terms and concepts in an updated program for elementary classes.]. Kyiv.

11. Sukhomlynsky, V. O. (1977). *Osoba vchytelya, pedahohichnyy kolektyv i kolektyv vykhovantsiv*. [The person of the teacher, the pedagogical collective and the staff of the pupils]. Kyiv.

12. Sukhomlynsky, V. (2012). *Sertse viddayu dityam*. [I give my heart to children]. Kyiv.

13. Sukhomlynsky, V. O. (1988). *Sto porad uchytelevi*. [Hundred counsel to a teacher]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

КУЗЬМЕНКО Юлія Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративної відповідальності Херсонського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ

Наукові інтереси: нарощення людського капіталу в Україні, історико-педагогічні аспекти розвитку та становлення національної системи освіти.

РІДКОУС Леся Володимирівна – старший викладач кафедри педагогіки й освітнього менеджменту Комунального вищого навчального закладу «Херсонська академія неперервної освіти» Херсонської обласної ради.

Наукові інтереси: вивчення спадщини В. Сухомлинського.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

KUZMENKO Yulia Vasilivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Administrative Law and Administrative Activities Kherson Faculty of the Odessa State University of Internal Affairs.

Circle of scientific interests: human capital growth in Ukraine, historical and pedagogical aspect of development and formation of the national system of education.

RIDKOYS Olesya Volodymyrivna – Senior Lecturer of the Department of Pedagogy and Educational Management of the Communist Higher Educational Institution «Kherson Academy of Continuing Education» of the Kherson Regional Council.

Circle of scientific interests: study of the succession of V. Sukhomlynsky.

Дата надходження рукопису 23.06.2018 р.

Рецензент – д.п.н. професор Н. А. Калініченко

УДК 37. 095

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології і педагогіки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова e-mail: marusunetsm@ukr.net

В. СУХОМЛИНСЬКИЙ ПРО ВИХОВАННЯ «ВАЖКИХ ДІТЕЙ»: ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АКЦЕНТИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Зростання соціально-економічної напруженості в нашому суспільстві спричинило значне збільшення кількості дітей з порушеннями соціальних норм поведінки. Різноманітність проявів такої поведінки, її визначальний вплив на якість їхньої діяльності в цілому відбилося на складності і багатогранності визначення вченими поняття «важкі діти».

Розуміння цієї освітньої феноменології асоціюється із загостренням суперечностей і конфліктів між батьками і дітьми, ослабленням відповідальності батьків за їхнім вихованням,

поширенням проявів економічної експлуатації дитячої праці з боку дорослих, низьким рівнем загальної культури. Названі чинники істотно актуалізують необхідність різнобічного вивчення соціального феномена «важкі діти».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З кожним роком збільшується чисельність «важких» дітей, вихованців з відхиленнями у розвитку. За статистичними даними (В. Малишева), щорічно в Україні безпосередньо неповнолітніми та за їхньою участю здійснюється понад 40 тис. злочинів, що складає 8,8% від загальної їх кількості. Соціально-психологічними причинами цього